

A, Á

addig – odáig

Az *addig* határozószó az *az* névmásunk *-ig* határozóragos alakjából jött létre. Főképp hely- és időhatározóként, néha módhatározóként használjuk. Pl.: *addig (a vonalig)* haladunk; *addig* (mondjuk, *délig*) dolgozunk; mellékmondatra utaló értékben: *addig* szántjuk a földet, *amíg* a lapos része tart; *addig* éltek, *míg* meg nem haltak (népmesei zárómondat); *addig* feszítette a húrt, hogy elszakadt. Gyakran ismétléssel nyomatékosítjuk: *addig-addig* bosszantott, *míg* rá nem szóltam (vagy: hogy végül rászóltam). Az időbeli végpont kiemelésére további *-ra* viszonyragot is kaphat, főleg a természetes beszédstílusban. Pl.: ötre gyere: *addigra* ő is ideér.

Az *odáig* az *az* névmással közös töről sarjadt *oda* határozószónak *-ig* határozóraggal ellátott változata. Többé-kevésbé az *addig*gal azonos értékű, de valamelyest népiesebb stílushangulatú. Többnyire közvetlenebb rámutató ereje miatt választjuk az *addig* helyett: *Odáig* fussunk! Időre mégis kevésbé szokás használni: *odáig* még csak két jelentkező jutott szóhoz. (Inkább: *mind-addig, addig*.) Emfatikus – fokhatározóval érintkező – állapothatározóként az utóbbi hatásosabb: *odáig (van, jutott, süllyedt, züllött)*. De ez is él: *addig (van, jutott, süllyedt)*. [K. M. – T. J.]

agyon- – halálra

Az *agy* régi, 'fej, koponya' jelentéséből természetesen alakult ki az *agyon* (= fejen, koponyán, ill. fejbe) határozó igekötői szerepe ilyen kapcsolatokban: *agyonbunkóz, -csap, -lő, -szúr, -vág, -ver*. Mivel az *agy* sérülése gyakran halált okozott, az *agyon-* igekötőhöz a 'halálosan, halálra', majd további jelentéslazulással a 'na-gyon, túlságosan, a végkimerülésig, betegre (erőltetve magát)',

ill. a 'szüntelenül, untig' jelentés társult. Ezért ma joggal kapcsoljuk az *agyont* a fenti igékhez akkor is – látszólag logikátlanul –, amikor a halálos sérülés nem az agyat érte. További példák: *agyondőf, -gázol, -nyom, -rúg, -sújt, -szorít, -tapos, -zúz*.

Ma már a 'nagyon, túlságosan' jelentésű, végletes mértéket kifejező *agyon-* is egészen természetesen kapcsolódik igen sok igéhez: *agyonbeszél, -ázik, -cukroz, -csépel, -csigáz, -dicsér, -díszít, -dolgoztat, -éget, -etet, -fagy, -fáraszt, -hajszol, -hallgat, -használ, -itat, -kényeztet, -olvas, -süt, -szeret, -untat; agyonalussza, -dolgozza, -eszi, -issza, -tanulja* magát stb.

Az *agyon-* igekötővel részben azonos értelemben elég gyakori a *halálra* határozói alak használata is: *halálra gázol, gyötör, kínoz, sebez, sújt* stb. Egy régi keletű vád szerint ez „rút germanizmus”, a nézet azonban nemigen állja meg a helyét, mivel az ilyen kifejezések a magyarban is kifejlődhettek, s a *halálban, halálra* túlzó, nagyító határozók fel is bukkantak már több évszázada, a német *zu Tode* formától függetlenül. Átvitt értelemben is helyes tehát a *halálra búsít*, ill. *búsulja magát; halálra neveti magát; halálra ijeszt*, ill. *ijed, rémít*, ill. *rémül, sápad; halálra v. holtra válik*: (ijedtében) nagyon elsápad, elféhéredik (az arca). Eredetileg a *halálra válik* jelentése valóban ez volt: (hamarosan) meghal.

A *halálra ver* tehát újabb, kevésbé tömör kifejezés, mint az *agyonver*, de éppúgy nem helyteleníthető, mint a *félholtra ver, véresre ver, kékre-zöldre ver*. A *halálra* és az *agyon-* azonban korántsem használható egymás helyett tetszés szerint, s köztük árnyalati jelentéskülönbség is mutatkozhat. Például a *halálra éheztet* és az *agyonéheztet* egyaránt helyes lehet, de az előbbi inkább valóságos, az utóbbi pedig többnyire átvitt, túlzó értelmű. A fölcserélhetetlenség szélsőséges példái: a *halálra ítélt* helyett nem mondhatjuk, hogy *agyonítélt*, az *agyonlő* igét pedig nem helyettesítheti a *halálra lő* kifejezés.

A mai köznyelvben túltengeni látszó *halálra* határozót (pl.: *halálra keresi magát*) tehát használhatjuk, de csak kellő mérsékléssel. [G. L. – K. M.]

áhitatos – ájtatos

Rokon értelmű és közös eredetű szavak, de ma már nem mindig cserélhetők fel egymással. A vallásos áhítatra ugyan mindkét szó utalhat, hiszen *áhitatos* vagy *ájtatos* hívekről, imádságról stb. egyaránt beszélhetünk, de például a *csönd* mai nyelvhasználatunkban csak *áhitatos* lehet, *ájtatos* nem. S még ennél is nagyobb különbség, hogy az *ájtatos* szónak gúnyos, pejoratív a színezete, s ezzel együtt ilyenféle jelentése is lehet: szenteskedő, képmutatóan kegyeskedő. Pl.: Mégis összeszedtem bátorságomat, és *ájtatos* képpel, nehogy csibésznek tartson, megszólítottam a nőt (újságnyelv).

Az *áhitat*, *áhitatos* szavakat ma már többnyire rövid *i*-vel ejtjük, mert elszakadtak az *áhit* igétől, de helyesírásunkban egyelőre ragaszkodunk a hosszú *í*-hez. [G. L.]

ajak – ajk

Az *ajak* változat a korábbi, s mindmáig az a megszokottabb. Az *ajk*, amely minden bizonnyal az *ajkat*, *ajkam*, *ajkú*-féle toldalékos alakokból elvonva jött létre, egy kissé választékos forma. Az *ajak* szóval alkotott összetételek nagy részében csak a bővebb forma használható; pl.: *ajakhang*, *ajakír*, *ajakrúzs*, *ajaksíp*. Néhány összetett szóban ellenben él másodváltozatként az *ajk* forma is: *ajk*- v. *ajakpirosító*; *szeméremajak* v. *-ajk*; az *ajkbiggyesztve* és az *ajkbiggyesztés* összetétel pedig e rövidebb alakban köznyelvi, elterjedtebb.

alak – forma, alakít – formál

I. A *forma* jelentésköre és használata kiterjedtebb, mint az *alaké*. Sok jelentésük azonban egyezik vagy érintkezik. Pl.: térbeli *alak* v. *forma*; vminek (külső) *alakja* v. *formája*; milyen *alakat* v. *formát* ölt; nyelvtani *alak* v. *forma*. Ezekben a két szó fölcserélhető. Az *alak* azonban egy kissé választékosabb, mint a *forma*, amelynek a köznyelvi használata általánosabb.

1. Csak az *alak* szóhoz kapcsolódik a következő néhány jelentés:

a) személy (gyakran rosszálló árnyalattal, pl.: érdekes *alak*, pocsek *alak*; Mit akar itt ez az *alak*?);

b) testalkat, termet (jó, szép, daliás, királynői *alakja* van);